

Prof. dr. Senadin Lavić
Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo
Fakultet političkih nauka / Faculty of Political Sciences
senadin.lavic@fpn.unsa.ba

**OD AUSTROUGARSKE MONARHIJE DO NEZAVISNE
REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE¹**

**FROM THE AUSTRO-HUNGARIAN MONARCHY TO THE
INDEPENDENT REPUBLIC OF BOSNIA AND HERZEGOVINA²**

Pisati knjige o etničkim grupama, kao predmetima istraživanja, a pritom izbjegavati etnogeneze koje su uvijek sporne i esencijalističke, može izgledati kao nepredvidiv epistemičko-povijesni posao u kojem se zaokružuju stare eksplanacijske navike i, ujedno, anticipiraju nadolazeće okolnosti bivstvovanja u kontekstu sedimentiranih hegemonija, dostignutih osvajačkih pozicija na terenu ili etabliranih objašnjenja u tekstovima historijske znanosti. Često u prikazima povijesnih tokova historijska znanost robuje predstavama koje nisu prošle refleksivne zahtjeve antifundacionalističke metodologije. Stoga je uvijek otvoreno pitanje da li je moguće operirati u znanstvenom prikazu ili istraživanju s jednim kolektivom ili grupom, takvom kakav je narod, kao s nečim homogenim, jednoznačnim i samorazumljivim, što se može opredmetiti i pokazati u prijemčivom narativu. To je pitanje koje ukazuje na redukcionizam!

Pokušaj da se cjelina svede na jedan ili nekoliko bitnih atributa nikada ne završava uspješno i sretno. Da bismo misaono nešto obuhvatili, pokušavamo ograničiti broj varijabli koje možemo pratiti, a to je uvijek rizičan posao, jer se dogodi da se ispusti ili zanemari nešto što je bitno za određenu pojavu, formu ili proces. U tome saznanju leži odgovor na pojavu krivotvorenih

¹ Ovo je tekst uz knjigu Xaviera Bougarela *Nadživjeti carstva: Islam, nacionalni identitet i politička lojalnost u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, 2020, u kojem se prikazuje nekoliko osnovnih problemskih sklopova s kojima se suočava autor ovoga vrlo vrijednog teksta i na vrlo ekspresivan način ih prezentira čitaocu. Ova knjiga zavređuje čitateljsku pažnju jer obrađuje skup vrlo teških i za bosansku javnost izuzetno važnih pitanja.

² This text accompanies a book by Xavier Bougarel *Islam and Nationhood in Bosnia-Herzegovina - Surviving Empires*, Sarajevo: Association for Modern History, 2020, which presents several basic problematic areas faced by the author of this very valuable text and expressively presenting them to the reader. This book deserves the reader's attention because it deals with a set of very difficult and extremely important issues for the Bosnian public.

povijesnih sadržaja i njihovog korištenja za dnevne političke manipulacije. Da li je moguće narode “posmatrati” i istraživati kao nesumnjive homogene cjeline koje dišu kao jedno biće? Smatram da stavove koje izriče neki pojedinac ili neka istraživačka grupa, a koji se odnose na cjelinu i tendiraju na univerzalno važenje, ne možemo prihvatiti kao izraz cjeline ili mehanički zbir stavova cjeline. Uvijek je “slika” cjeline konstrukt za interpretacijsku upotrebu. Tada zapadamo u *prenagljene generalizacije*. Ta opasnost i pogreška često lebdi nad tekstovima historijske znanosti, sociologije, politologije, antropologije...

Naravno, ne postoji idealna epistemičko-metodološka formula koja bi osiguravala i garantirala nadvremenu univerzalno važeću istinu. Sve naše interpretacije su krhke i privremene, te je hipotetičnost znanja prateća odlika svakog misaonog i istraživačkog poduhvata u znanstvenom radu. Moramo priznati da je vrlo teško povijesne pojave i procese “uhvatiti” u pojmove, konceptualne sheme ili interpretacijske konstrukte i ponuditi prihvatljiva i argumentirana znanstvena objašnjenja. Historijske interpretacije i objašnjenja pojava dijele ovu krhkost saznavanja i tako podliježu svim zahtjevima kritičkog diskursa i epistemičkih procedura. Nema definitivnog historijskog objašnjenja, nema definitivnog sociološkog objašnjenja, nema takvog objašnjenja u politologiji, komunikologiji, antropologiji i drugim disciplinama. Dakle, nema definitivnog znanstvenog objašnjenja uopće. Mi radimo na provjeravanju naših hipoteza i produbljivanju naših opisa pojava.

U tom smislu je rad X. Bougarela doprinos našem bosanskom samorazumijevanju i oslobađanju diskusije od dogmatskih pozicija. U knjizi *Nadživjeti carstva* gospodin Xavier Bougarel, pokazujući zadivljujuću informiranost, postavio je pred sebe kompleksan zadatak, u kojem je morao proći povijesnim tokom jedne narodne grupe, prateći pritom glavne tačke tog toka od kraja osmanske dominacije u Bosni do današnjih dana, prvih decenija 21. stoljeća. Istraživački je teško i zahtjevno pratiti jedan kolektiv u njegovom povijesnom trajanju i oblikovati “historijsku sliku” koja traži naše mišljenje ili ga izaziva. To je toliko složen period i skup fenomena da je nužno u nacrtu istraživanja planirati obavezno multidisciplinarno postupanje, jer samo ono otvara pogled u *događaj*.

Ono što treba odmah naglasiti jeste činjenica da je Bougarel osvjetlio neka *zatamnjena* mjesta u bošnjačkom samorazumijevanju i narativu o Bosni. To će izazvati kontroverzne interpretacije i neuobičajen odnos prema ovoj knjizi. Bougarel nekada opravdano dezavuirao mitove i zablude, a nekada se kreće u širem sklopu odnosa prema konstruktima islama kao nekoj “opasnoj ideji” u Evropi. Sam način analize panislamizma “kod Bošnjaka u politici” ide oštrom

ivicom evrocentričkog orijentalizma i kritičke znanstvene analize. Ali, možda upravo rizičan govor, hrabar i kritički, otvara mogućnost za novi iskorak u autorefleksiju bošnjačkog bića!? To se još ne zna. Nekada je Derviš Sušić u *Parergonu* napravio sličnu vivisekciju pojava iz Drugog svjetskog rata koje su doprinosile bošnjačkoj autorefleksivnoj svijesti. Sigurno je da će čitanje Bougarelove knjige biti karakterizirano dinamičnim ambigvitetom i da će izazvati niz oprečnih stavova i razumijevanja.

U knjizi su historijski fakti složeni hronološkim redom i njihovom kvalitetnom sadržinom valjanom za interpretaciju. Gotovo sve važne teme su obuhvaćene od dolaska Austro-Ugarske Monarhije do našeg vremena. Kroz cijeli tekst teorijski precizno povezuje komunitarističko strukturiranje bosanskog društva s religijskim institucijama. Bougarel ciljano reducira predmet istraživanja (narodna grupa) na jednu bitnu oznaku i pokušava iz tog prenaplašavanja opisati i objasniti “panislamističku struju” unutar Bošnjaka i političke stranke. Tako dobija dvosmislenu sliku narodne grupe koja se u velikim dionicama povijesti “rasvjetljava” kao vjerska grupa! Nekada se to događa kao *autopercepcija* i *samodefiniranje* grupe, a nekada kao agresivno svođenje grupe na religiju uz oduzimanje narodnog i nacionalnog identiteta od hegemonijskih politika prvih susjeda. On svoje istraživačko pitanje koncentrira na elite ili istaknute grupe u okviru naroda. Pritom, najfrekventnija riječ koja se čuje u knjizi jeste pridjev *muslimanski*! Tako ovaj pridjev dobija široko semantičko polje, ali time onda gubi preciznost značenja. Ovo reduciranje bošnjačkog naroda na *muslimanstvo* provociraće brojna pitanja o kontekstu imenovanja nekog bića kakvo je narodna grupa. Da li je moguće jedan narod svesti na religiju ili neku religijsku specifičnost? Šta se time postiže u sklopu razumijevanja povijesnosti tog naroda kao društveno-povijesne grupe?

Treba naglasiti da unutar Bošnjaka ne postoji jedna jedinstvena politička ideologija, kao uostalom i kod drugih naroda. Metodološki je nedovoljno da se preferira samo jedna ideja ili da se samo jednom političkom stavu daje prednost nad drugim i preko njega se onda cjelina naroda posmatra. Moguće je govoriti o množini političkih ideja koje ordiniraju u okviru političkih elita. Opravdano je pitati se u kontekstu povijesnog događanja od 19. stoljeća do danas: da li je moguće pratiti jednu narodnu grupu kakva su Bošnjaci “isječeno” iz konteksta, naprimjer, zanemarujući stravične zločine nad njima od velikosrpskih terorista i četnika? Da li bi “sudbina” bošnjačkog naroda u posljednjih 180 godina bila drugačija bez velikosrpskog i velikohrvatskog nacionalizma, hegemonizma i nacizma? Da li je moguće razumjeti povijest Bošnjaka od 19. stoljeća do danas bez dva monstruoza fašistička projekta velikodržavlja? Kako razumjeti i objasniti zločine koji traju nad Bošnjacima

od 19. stoljeća do kraja 20. stoljeća? Dakle, na toj pozornici objašnjenja postojanja bošnjačkog elementa obavezno se mora podrazumijevati srpska i hrvatska nacijska konstrukcija bez koje se ništa ne događa u međuetničkim, međudržavnim i ljudskim relacijama na ovim prostorima.

Bougarel svoju knjigu počinje iskazima prethodnog reisa Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini dr. Mustafe ef. Cerića i njegovim podsjećanjem Paddyja Ashdowna na neka prošla vremena. Knjiga, dakle, ne počinje iskazom nekog sekularnog bošnjačkog profesora sa Univerziteta u Sarajevu koji bi govorio o tradiciji evropske države na ovim prostorima u duhu hegelijanske ideje o državi. Naravno, to je pravo svakog autora da prema vlastitoj zamisli izvodi konstrukciju teksta! To je njegova duboka predstava o Bosni ili ono kako on vidi bošnjački politički, vjerski ili akademski element u Bosni. Autor uzima jedan povijesni isječak postojanja bošnjačkog naroda, te započinje s Bošnjacima nakon povijesnog nestajanja Osmanskog Carstva iz Bosne i novog stanja na Balkanu koje je otvorio Berlinski kongres 1878. godine. Bougarel se pita o paradoksu prelaska od vjerskog ka nacionalnom, od religijskog ka političkom kod Bošnjaka i religijskom osnovu u komunitarističkom pristupu društvu u kojem se događa kristalizacija srpskog i hrvatskog identiteta među pravoslavnima i katolicima u Bosni. On sasvim opravdano primjećuje kočnice među Bošnjacima koje usporavaju procese, drže ih u neizvjesnosti čudnog stapanja političkog i vjerskog u pojedinim povijesnim momentima. Bošnjaci nisu imali moći i znanja da u 19. stoljeću izvedu svoj nacionalni razvoj do kraja i oslobode se nametnute srpske, hrvatske i jugoslavenske ideje. Pokret za autonomiju Bosne, koji je 1831. poveo Husein-beg Gradašćević, nije dao željeni rezultat. U 20. stoljeće su "upali" obezglavljeni i zbunjeni bez društveno-znanstvene inteligencije koja je svugdje po Evropi usmjeravala i pospješivala nacionalne programe. Jedino što su imali od 1882. godine bila je religijska institucija s reisul-ulemom na čelu, oko koje su se okupljali, ali to pripadanje Islamskoj zajednici u austrougarskom periodu nije nacionalne prirode. Bošnjaci, nažalost, uopće ne razumiju evropsku epohu nacionalizma i kategorije koje dominiraju u političkom i društvenom životu tadašnje Evrope, na prelazu iz 19. u 20. stoljeće. Jedino što osjećaju jeste da su u velikoj opasnosti!

Zanemarivanje imena narodne grupe. Ako se jedno ime naroda čuje kroz povijest i može se argumentirati ili potvrditi njegovo korištenje u tekstovima ili dokumentima – onda je naša obaveza da to ime čuvamo, poštujemo i koristimo. Ime "Bošnjani", pa onda "Bošnjaci", čuje se kroz povijest, koristi se od davnina i nije tek izmišljeno u našem vremenu, kako se to neopravdano insinuiru u mnogobrojnim skarednim i suspektim interpretacijama. Ono se odnosi na ljude koji žive u Bosni! Administrativno zabranjivanje imena ili

zanemarivanje narodnog imena na osnovu neke crte koja se pojavljuje kao glavni atribut imenovanja ne može biti prihvaćeno kao obavezujuće za objektivni istraživački prikaz i govor. Ako se jedan narod stoljećima imenuje imenom Bošnjaci, onda je to njegovo ime bez obzira na to da li je neka moć i sila nametnula svojevolumeno ili na neki drugi način svoj imenski oblik! Često opisi imena ili nametnute deskripcije skrivaju ime koje je trajno i staro – a tamo gdje nema imena kao da nema “stvari” ili bića, rekao bi Hölderlin, pa bi ga parafrazirao Martin Heidegger!

Nije uvjerljivo zanemarivanje bošnjačkog imena u 20. stoljeću. Znamo da oznaka, atribut ili deskripcija nije ime (vlastito ime). Tako je, naprimjer, logičko-semantički posmatrana oznaka “bosanski muslimani” samo djelimična deskripcija imena jednog naroda, te bi korištenje iste umjesto pravog narodnog imena moglo da se razumije kao sofizam ili sofistička pogreška. To znači da smo svjesni da se etničko ne može svesti na religijsko, ali se može pojaviti “islamistička struja” koja to pokušava uraditi!

Proglašavanje Muslimana “nacijom” i njihovo transformiranje u Bošnjake. Često ponavljamo kao nešto samorazumljivo rečenicu da je SKBiH 1968. godine “zvanično priznao postojanje muslimanske nacije”. Šta nam to govori? Ko to “proglašava” ili “priznaje” nekoga da je nacija ili da postoji kao narod? Otkud to da neko proglašava? Čini se da nas je ta samorazumljivost dovela u ćorsokak i nerazumijevanje ili je riječ o ciničkom racionalitetu političke moći koja manipulira jednu narodnu grupu i skreće je u pogrešnom smjeru. Jedan narod koji svi znaju stoljećima i s kojim žive proglašavaju “nacijom” pod imenom “Muslimani”. Samo na logičko-semantičkoj ravni narodno ime ne može biti stvar proglašavanja od neke moći. Narodno ime je staro, potječe iz davnina i pojavljuje se kao samorazumljiva naslijeđenost iz daleke prošlosti. To nam govori da Bošnjaci, ako ne mogu svoje ime koristiti prema povijesnoj navici, nisu slobodni, da su u nezavidnoj poziciji, da su slabi i nemoćni. U jednom povijesnom trenutku neko ih je potčinio i manipulira njihovim postojanjem dugi vremenski period. Stoga, sasvim je sporno i nije normalno da neko priznaje postojanje jednog cijelog naroda pod *religijskim* imenom.

S druge strane, Bošnjaci kao narod nisu pristali na projekt islamizacije / reislamizacije, jer u tome nisu našli smisao vlastitog usmjeravanja i nacionalnog oblikovanja. Ono što se pojavilo kao “bošnjački etničko-religijski nacionalizam” danas se smiruje u povijesnoj zaokruženosti narodnjačke ideje i transformira se u vidljivu bosansku etatičku filozofiju koja se uzdiže nad ograničenostima etničko-religijske dimenzije identiteta i postepeno oblikuje **bosanski državni identitet** kao izraz *građanske političke svijesti*. To je linija

koja se može pratiti u kompleksnoj dijalektici povijesti od Husage Ćišića, Envera Redžića, Adila Zulfikarpašića, Avde Hume, Muhameda Filipovića, Esada Zgodića, Vere Kržišnik Bukić, Rusmira Mahmutćehajića i mnogih drugih. Već je profesor Enver Redžić jasno i glasno podsjetio da nacija nije muslimanska, nego je po svome etničko-historijskom razvitku **bosanska**. To znači da je poslije Drugog svjetskog rata razvijeno znanje u Bosni da se evropska epoha nacionalizma ne može zamijeniti islamizmom kao političkim simulakrumom vjere. Islamizam je sporna ideologija muslimanske vjere – ne vjera u Boga! S pravom se može ukazati na opasnost koja se nadvija nad Bošnjacima da preko “panislamizma” i religijskog nacionalizma budu usmjereni u povijesni ćorsokak, čime se njihova politička svijest odlaže u nesigurnost i bestemeljnost. Islamizam ne razumije evropski koncept državnacije i time je plodno tlo za druge antibosanske projekcije koje slijepo insistiraju na komunitarističkom društvenom stanju i etnoteritorijalnom konsocijacijskom separatizmu, što Bougarel pokazuje vrlo tačno kao *teritorijalizirani konsocijativizam*. Bougarel vrlo precizno kazuje da je konsocijativizam “prijenos komunitarističkih odnosa u političke institucije, prije svega kroz nuđenje kvota, natpolovičnih većina i prava na veto.”³

Uz vokabular koji se koristi neprecizno. Bošnjaci se mogu posmatrati kao *Kulturnation* odnosno narodna grupa koja je dio bosanske *Staatsnation* koju zovemo *Bosanci* – svi građani Bosne i Hercegovine. Vrlo je važno očuvati ovo diferenciranje koje etnopolitika i cinička konsocijacija ignoriraju i potiskuju iz javnog govora. Političko-državlanski koncept nacije podrazumijeva nadilaženje kulturno-psihološkog narativa o naciji i identitetu, te vođenje brige o državi i bosanskom nacionalnom/državlanskom identitetu.

SDA je narodnjačka ili pučka stranka – nikako nacionalna! Njezin politički okvir je narod i njegov identitet. Svoju polaznu snagu crpila je iz oštrog distanciranja od komunizma i čestog podsjećanja na gušenje vjerskih prava muslimana u socijalističkom jugoslavenskom razdoblju. Bougarel smatra da je njezino jezgro bilo panislamističko u početku, ali da nikada nije prevladalo nad cjelinom stranke, što je vrlo odmjereno iskazano. Bougarel smatra da je *Islamska deklaracija* donijela mnogo problema Aliji Izetbegoviću i drugim ljudima, da je služila kao osnova njihovog progona i hapšenja 1983. godine te da je u srpskoj antibosanskoj propagandi bila iskoristiva osnova za razvijanje bauka islama i islamizma. Panislamistička struja među Bošnjacima SDA je bila vrlo “upotrebljiva” srpskom antibosanskom projektu u Beogradu, jer su uvijek mogli da je javno prozovu

³ X. Bougarel, *Nadživjeti carstva: Islam, nacionalni identitet i politička lojalnost u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, str. 152, vid. fusnotu 68.

kao opasnost i kao islamističku radikalnu grupaciju koja prijeti slobodi srpskog naroda. Sasvim je sigurno, pritom, da Izetbegovićeva *Islamska deklaracija* nije igrala nikakvu bitnu ulogu među bošnjačkim intelektualcima – nije smatrana nikakvim naučnim pregledom, nije uzimana u obzir kao neki nacionalni i narodni plan rada, na nju se nije pozivala intelektualna elita Bošnjaka. Ona je, međutim, poslužila kao osnova za srpsko pridikovanje i opanjkavanje cijelog bošnjačkog naroda kao islamističkog, džihadlijskog, opasnog elementa u Evropi. Ona je dovela do apsurdnog procesa nacionalnog sazrijevanja Bošnjaka u jugozajednici nudeći mu ideal religijske slike svijeta umjesto samoodređenja bošnjačkog naroda i uspostavljanja nacionalne bosanske političke svijesti.

Bougarel, naravno, nije optužio SDA da je panislamistička stranka, niti je negdje spomenuo da je A. Izetbegović kriv za raspad Jugoslavije ili početak rata, kako je to radio Milorad Ekmečić. Autor pokazuje teško stanje političkih ideja i odluka SDA od 1990. do 1995. godine, ali ne oslikava detaljno ratni kontekst, svjestan užasa i stradanja ljudi, te se čini kao da se politika odvija u mirnodopskim uslovima parlamentarizma.

Na kraju, nužno je reći da *islam* nije srž bošnjačkog naroda, jer se cijeli narod nikada ne može uzeti kao predmet istraživanja i ne može se reducirati na puki religijski atribut. Primarnost vezanosti za Bosnu u bošnjačkom narodnom identitetu svjesno se potiskuje i naglašava se njihova religijska “specifičnost” koja kao magnetno polje privlači svaki pristup i razumijevanje jednog starog evropskog naroda. Svako od nas prije je određen krajolikom u kojem se rodio, ljudima s kojima je odrastao, porodicom u kojoj je oblikovan, društvom, ideologijama koje su dominirale u svakodnevlju i sistemu obrazovanja, a onda se može dodati i religija. Neprecizan je *sofizam* svaki pokušaj da se jedan cijeli narod svede na islam. Autor je ovu metodološku opasnost vidio i jasno se distancirao od reduciranja bošnjačke cjeline na islamističku crtu. Najzad, Bougarel nam pomaže da se oslobodimo vlastitih bošnjačkih aveti i umišljaja o povijesnim događajima u proteklih trideset godina